
TURF EN TURFLAND

DOOR H. TE MERWE

ALS je nu es de veenderij wilt zien," zei m'n vriend de verener tegen me, „ga dan Zaterdag met me mee."

Hij veronderstelde, en terecht, dat voor mij als Hollander het veenbedrijf wel interessant zou zijn, en hij wist, dat ik den Zaterdag ter beschikking had.

„Goed," zei ik. „Graag!"

„Mooi. Dan rijden we weg, nou, om 'n uur of half 7."

Ik moet eenigszins vreemd hebben gekeken, (halfwegrijden al is voor een pas tot dorpsbewoner gemetamorfoseerd stedeling knapjes vroeg) tenminste hij verklaarde:

„'s Zaterdagds scheiën de veenarbeiders meestijds om 'n uur of tien al uit, en als je dan de machines nog wilt zien werken We fietsen 'n dikke anderhalf uur, van hier naar de venen."

„Mij best dan," stemde ik toe, „al vind ik, om je de waarheid te zeggen, dat ophouden 's Zaterdagds om tien uur erg „ongewoon". Hij haalde de schouders op — vond het zelf eigenlijk óók wel, maar wat wil je? 't Is „old veen gebruik"

's Zaterdagdmorgens even voor half zeven zat ik op de fiets. De zon scheen, maar aan de lucht dreven veel wolken, en het leek, alsof een nevelsluier daar onder hing. Je wist niet, wat het weer worden zou. Er stond een stevige wind — en al dadelijk merkte ik, dat we die pal tegen zouden hebben! Dat belofde wat op een rit van anderhalf uur langs de vlakke, rechte wegen van dit land van turf en vaarten!

Maar de morgen was lekker, de zon glansde, een boer, die met den wagen naar het aardappelland reed, floot een leuk wijsje — met die wind zouden we het wel klaarspelen!

'n Brug over kwam ik op „'t kanaal", de hoofdverkeersweg in deze streek.

't Was er nog niet druk. Twee, drie fietsers reden er — op 't jaagpad sukkelde een scheepsjager naast z'n oude paard, zeker op weg om een „vrachtje" te halen; een jongen van een jaar of zestien, z'n fiets tegen een boom, haalde een blinkende tabaksdoos uit den zak en begon z'n morgenpijpje te stoppen . . . De fietsers en de scheepsjager groetten.

M'n vriend-en-tochtgenoot stond al klaar. Hij presenteerde me een sigaar — maar kon m'n afslaan van z'n aanbod heel wel billijken. We hadden „ja toch den heelen dag nog".

De rit heen was prettig, maar vermoeiend. Niet alleen, doordat we geregeld aan tegen den wind op moesten, maar ook door de onafzienbaar lange einden rechte weg Je leek heelmaal niet op te schieten, en hoe ter wereld iemand onderscheid kon zien tusschen al die vaarten en wijken en monden en diepen, was mij een raadsel Maar het weer scheen op te knappen, de hemel was helderder dan straks en het wijde uitzicht over de vlakke landen gaf je een gevoel van verruiming

„Dat 's hier vroeger allemaal veen geweest," vertelde mijn begeleider. „En kijk nu es!"

Met den trots van den veenkoloniaal wees hij er op: de flinke vaart, de breede weg, de moderne winkels, de royale huizen, en iederen keer als we een of andere „strekelijke" merkwaardigheid passeerden, vertelde hij me er van: daar had je een fabriek, de stichter daarvan was als klein koopmanetje begonnen, en nu was 't bedrijf een van de grootste van het land; 'n eind verder lag 'n scheepswerf, door een even energieke stichter tot bloei gebracht; ginds kwam 'n nieuwe school, 'n pracht gebouw. Zoo trokken de venen langzaam terug, en drong de welvaart steeds verder de streek in

Wij reden nu naar de venen — je merkte het

De asphaltweg werd klinkerweg — de klinkerweg sintelweg — eindelijk kwam het mulle zandpad

Tegelijk werden de eerste turfhoopen zichtbaar . . . we waren er . . .

We reden een „streek” langs: een breede, geelwitte weg van zand, naast een smalle vaart, de wijk. Tegenover de vaart huizen langs den weg: arbeiderswoningen. Nieuw de meesten — de ontginning is hier nog niet zóó oud, dat de huizen tijd zouden gehad hebben te vervallen. Hier en daar een winkel — meest nering, die door de vrouw wordt gedreven om naast het loon van den man wat bijverdiensten te hebben.

We reden een erf op — sprongen van de fiets.

Daar woonde de „baas”, de opzichter, die het werk op deze veenplaats leidde.

Hij kwam, met 'n paar stevige zoons, juist thuis uit het veen om te eten. Dat was om half negen: ze hadden al een flink stuk werk achter den rug en hun tweeden maaltijd wel verdiend.

Wij werden zoolang in de mooie kamer gelaten: een ruim, vierkant vertrek, dat behalve de deur, waardoor

wij binnenkwamen, er nog drie had, die naar mij onbekende en onvermoed bare oorden voerden.

De kachel stond midden in het vertrek. Dan kon je er gezellig om heer zitten. Ze brandde — in het veen ziet

men niet op een turfje — maar gelukkig gaf ze niet veel warmte. Die hoefde ons na onze inspannenden rit niet van buiten te worden toegevoerd.

Op den schoorsteen veel glad en blinkend koperwerk — een penantkastje en naast staat voornamelijk met blauw en geelkleurd „porselein”. De muren hangen eveneens vol, o.a. zijn er twee scheurkalenders: de eene wijst een maand te vóór, de andere een week terug. Dat pleit voor de achterzijdjes van de eerste!

Vlak bij de deur hangt een Friesche staartklok — het moet een ouderwetsche voorstellen, maar veel kennis van antiek is niet noodig.

om te zien, dat het „modern spul” is. Nee, dan zijn de hammen en worsten, die van een vak van de zoldering afhangen, veel echter!

We hebben nu al een poosje samen in die kamer zitten wachten en opknappen — ineens staat m'n kameraad op en gaat naar de deur. Ik hoor hem

De „baas” in het veen. Z'n spa staat vlak bij een stevigen boomstronk, in het veen gevonden, z.g. kienhout. Hij-zelf staat op den dalgrond — de steile aardwal is af te graven veen. De bovenste laag, bonkaarde, dan het dargveen. De scheiding tusschen beiden is duidelijk te zien.

informeeren, of er ook water in huis is.

Ja — da's hier een probleem: drinkwater Want een leiding is er niet. Gelukkig heeft het pas geregend!

Ik ga óók eens op onderzoek uit. Aha! hij heeft drinken gekregen — bier, schat ik, aan de kleur te oordeelen. Om negen uur al bier is rijkelijk vroeg, maar 't is in elk geval beter dan niks.

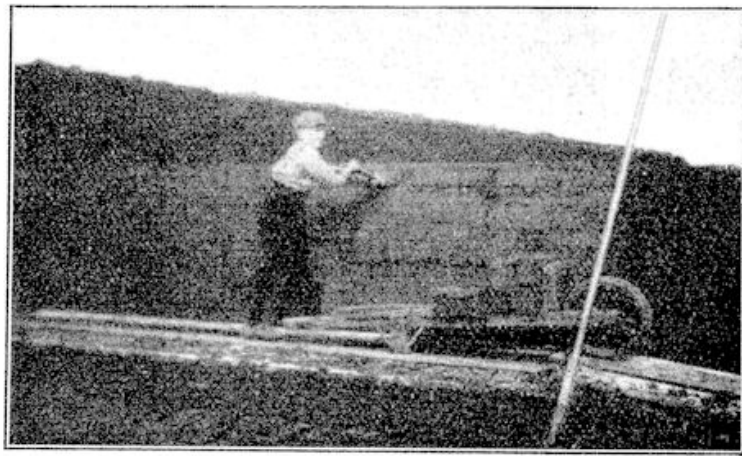
„Ook dorst?” vraagt me iemand. Ja, ik heb ook dorst, en ik wil óók drinken. En dan blijkt, wat mij een oogenschik aan gerstenat deed denken, water te zijn — „zuiver water te zijn” durf ik niet schrijven — putwater, bruin van het veen . . . Enfin, 't versloeg den dorst

Toen togen we de veenderij in — m'n vervener, de „baas” en ik. 'n Rolfilmcamera, die ik meenam, wekte belangstelling.

Ieder wou graag „op de kiek”, al zeiden dat de minsten. Maar ik wilde een overzicht hebben van „het bedrijf” — en vervener en opzichter deden hun best, mij in de geheimen in te wijden. Hun trots was de baggermachine — eigenlijk nog meer de persmachine, maar die was nog niet in werking en dus niet vertoonbaar. We liepen de plaats verder op — donker en somber is het land hier, zonder plantengroei.

Een veenarbeider was bezig turf af te steken; de veenlaag stond als een steile, hooge wal achter hem. De afstand van den bovenkant van het ongerepte hoogveen tot aan de dalgronden — het land, waar al het veen van verwijderd is — bedraagt een meter of drie, vier.

Eerst wordt de bovenste laag weggespit; „bonken” heet dat; en die bonkaarde wordt neergegooid op de dalgrond vlak naast. Later wordt ze door die

Turfsteken. De werkmán snijdt horizontaal.

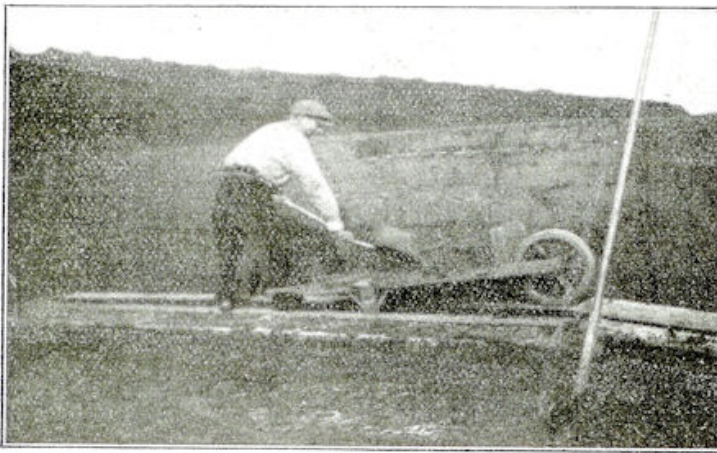
dalgrond heengewerkt, de boel wordt „slicht”, gelijk, gemaakt, en het land is dan geschikt voor aardappel- of roggecultuur.

Onder de bonkaarde komt een laag „fabrieksturf”; het dargveen, dat de derde, laatste, laag vormt, wordt verwerkt tot „baggers”, de bekende „korte” turf en „baggerblokjes”.

Terwijl we over „de plaats” liepen, om van het begin af aan de turverij te bekijken, begon het te regenen — zacht, miezerig. Maar het maakte den grond waar pas was afgegraven, glitsig, en meer dan eens scheelde het maar 'n haar, of ik was in nadere, tē nadere aanraking gekomen met ons aller moeder: de aarde. Dan moet ik komische zwaaien en zwenkingen hebben gemaakt, althans te oordeelen naar de bewonderende blikken, die mijn begeleiders me dan vereerden. Maar ik bleef op de been, en de baas troostte: „'t Leert wel!”

Met een waarschuwing voor meerdere „gevaren”: het stuk, waar we nu kwamen werd gezuiverd van kienhout, en de lange, harde takken en wortels, de knoestige, donkere stronken, die uit het veen werden los gegraven, maakten uitkijken wel zeer noodzakelijk.

„'t Is vroeger allemaal bosch geweest,” vertelde de baas mij, en, waardeerend

Turfsteken. In één beweging wordt de gestoken turf op de kruiwagen gelegd. Vooraan op de foto het werktuig, waarmee de verticale insnijdingen worden gemaakt.

verklarend, voegde hij er achter: „Dat weet u natuurlijk wel, maar je kunt het nòg zien. . .”

„Aan het kienhout,” zei ik, om te bewijzen, dat zijn vriendelijke veronderstelling aangaande mijn geologische kennis met de werkelijkheid klopte.

„En aan de bladeren,” zei hij. Met een bukte hij zich en raapte een bonk nattig, zwartachtig veen op. „Kijk maar.” Hij brak de brok open en liet mij duidelijk de sporen zien van half vergangene bladeren. De nerven waren het best bewaard.

„Je kunt het je nauwelijks voorstellen,” zei ik. „Zoo plat als het land hier is, en dan alles bedekt geweest met bosch. . .”

„Toch is 't zoo,” verzekerde de baas. „Je vindt de bewijzen in den grond.”

„Vinden jullie wel méér?” vroeg ik.

„Soms. 'n Jaar of wat geleden stootte ik bij 't graven op een paar geraamten. Ja — hoe die hier gekomen zijn. . .” Ik kreeg 'n romantische vleug — dacht over hunnebedbouwers en koepelgrafvolk, maar de geraamtevinder ging blijkbaar niet zóó ver terug: „D'r speelt zich al wat af in het veen,” mijmerde hij hardop. „Vroeger en nu.” En luider, meer rechtstreeks tot mij: „'n Mensch

denkt soms wel es wat verder en wat meer, as-ie zoo in z'n eenigheid aan 't graven is, meneer.”

Ik knikte.

„Komen jullie nog?” riep m'n vriend de vervener. Hij was tegen het onafgegraven veen opgeklauterd, langs een wiebelende plank en in het veen uitgestoken treden. „Of moet je nog kieken?”

„Wel ja,” zei ik tegen den baas, „'n brok kienhout, 'n afgestoken veenstuk, 'n veenman. . . .”

Hij was er voor te vinden — hij stootte z'n spa in den grond achter een praehistorischen boomstomp, die blootgegraven was, plantte zichzelf achter de spa. . . . „Gebeurd” zei ik. Toen gingen we weer verder.

Eerst kreeg ik nu het „ouderwetsche” turfgraven te zien.

Als de laag bonkaarde afgespit is en neergegoid op de laatst blootgekomen dalgrond van de vlaknaast liggende strook worden eerst verticale insnijdingen gemaakt in de turf. Hiervoor gebruikt de arbeider een werktuig, dat min of meer open schoffel lijkt. Onder aan de lange stok zit een breed mes, om niet te zeggen ploegijzer, waarvan de snede naar beneden is gericht. Dit wordt loodrecht en met kracht in den grond gestooten, telkens weer, telkens weer. . . . Is de verticale snede lang genoeg, dan komt een tweede daar rechthoekig op. Met een ander werktuig — het mes doet denken aan een zeis — wordt de horizontale snee gemaakt en dan ligt de turf meteen op het breede snijijzer. Met een dóórgaande beweging, — het bovenlijf maakt de zwenking mee — snijdt de arbeider de turf en legt ze op den kruiwagen, die naast hem gereed staat. Is die vol, dan wordt de vracht weggekruid naar het vlakke land, waar de

turfhoopen worden gestapeld . . . Dan moeten zon en wind de turven drogen.

„Kom, nu de machines.”

Mijn geleider=gastheer was nogal „wies” met z'n machines, en met verklaarbare ingenomenheid legde hij mij de zaak uit.

„'t Gaat veel gauwer zoo,” vertelde hij, „en je krijgt een heel ander product.”

Waarom dan niet alles op die manier ging?

Ja — 't eene stuk veen is 't andere niet, en alle veen is niet even geschikt.

De locomobiel en de machine om het veen fijn te maken. Let op de uitstreamingsbuis achteraan.

We stonden op het hoogveen, vlak aan den rand van de afgraving. Naast ons snoof en raasde een locomobiel, schuin voor ons liep een jacobsladder naar beneden . . . En daar, omlaag waren drie man aan het spitten: met grote stukken wierpen ze veen in een metalen bak, die aan de jacobsladder zat. Dan kwam de ketting=zonder=eind, waaraan metalen schoepen zaten, en achter die schoepen werd het veen naar boven gevoerd, waar het in de machine stortte, die het fijn maakte en met water vermengde.

„Water?” vroeg ik, „Hebben ze dat hier?” en ik dacht aan het drinken van straks.

„Genoeg. Kijk — die buis daar zuigt het op uit de wijk.” Ik zag het.

„Kieken?” vroeg me een van de werklui.

„Ja zeker.” Ik maakte m'n toestel klaar: in een ommezien stonden ze allemaal in de houding, om er toch vooral goed op te komen. Ik trachtte ze te beduiden, dat het meer in de bedoeling lag te fotografeeren wanneer het werk in vollen gang was. Ze begonnen dus weer — maar hielden me geregeld in de gaten, en zorgden zooveel mogelijk dat hun gezicht naar de richting van

het toestel was gekeerd.

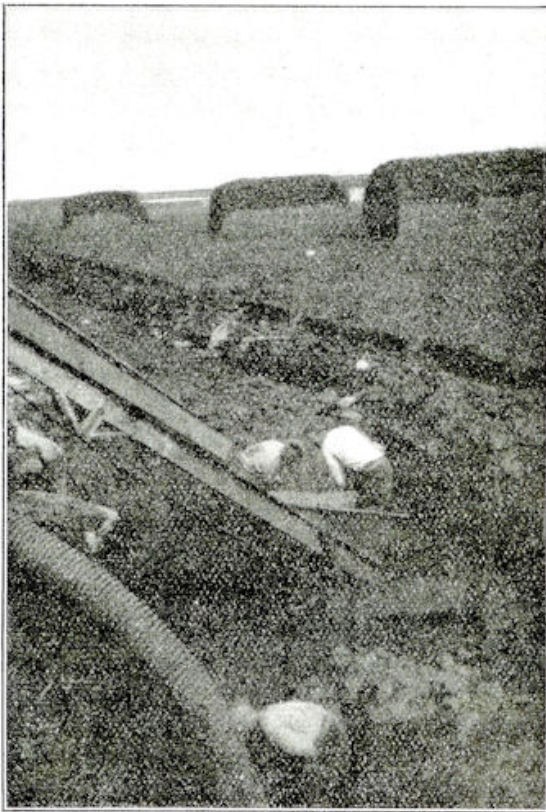
„Klaar!” zei ik, en onmiddellijk verdween het ietwat geforceerde in hun houding, en werkten ze weer gewoon verder . . . De camera knipte . . . „En natuurlijk moet de locomobiel er óók op!”

„Natuurlijk”, en de machinist er vóór.

Achter de locomobiel stond de mengmachine, waarin turf en water tot één vloeibare massa worden verwerkt, die door een gootvormige uitlaat wegstroomt en dan wordt opgevangen tusschen lage dammen. Een man in waterlaarzen baggert er doorheen; met een ontzaggelijke houten schop verdeelt hij de boel regelmatig over het heele, daarvoor bestemde stuk.

Wij liepen er langs: het viel dadelijk op, dat de massa droger werd, naar mate we verder van de machine afkwamen.

„'t Water zakt weg,” verklaarde m'n geleider. Dat was nu de vervener=zelf; de „baas” was teruggegaan naar zijn kienhout=uitgraverij. 'n Jongen trappelde op de natte mengmassa rond. Of eigenlijk niet „rond” — hij maakte rechte lijnen. 'n Dood eentonig werk leek het mij: met snelle trippelstappen, telkens de één vlak naast den ander, de volle lengte van het turfstuk héén,

De arbeiders graven het veen af en gooien de bonken in de metalen bak. Langs de band-zonder-eind gaat dit naar boven. De slang op den voorgrond pompt water op voor de menging. Op den achtergrond turf-bulten.

dan, 'n pas meer naar achter, dezelfde volle lengte van hetzelfde stuk terug.

„Da's dompen”, werd me uitgelegd. „Dan wordt het veen wat vaster, en het water zakt nog meer weg.” De jongen had rechthoekige plankjes onder de voeten, met naar boven lichtgeboogen randen, z.g. „trippen”. Dan zakt hij niet weg in de klierige specie, en bewerkt met elken stap een grooter stuk, dan wanneer hij alleen klompen of schoenen draagt. De stokken waarop hij leunt, de z.g. „krukken” zijn aan de onderkant voorzien van dergelijke dingen: rond zijn deze, maar hun bedoeling is dezelfde als die van

de „turfrappers:” het wegzakken van stok en stut te voorkomen.

Het „gedompte” gedeelte heeft een veel gelijkmatiger oppervlak dan dat stuk, waar de domper nog niet is geweest; het is zóó vlak, dat je er op „schrieven” kan. Met forsche teekens dan, wel te verstaan.

Een andere arbeider is met dat „schrieven” bezig. Eerst heeft hij, met behulp van touw en paaltjes, de juiste, rechte, richting vastgesteld — nu neemt hij de „afschriever”. 'n Houten instrument, dat aan een hooivork doet denken. Op „trippen”, hij ook, duwt Rink z'n afschriever voor zich uit: lange, evenwijdige lijnen komen op de effen oppervlakte. Straks — Rink vertelt het zelf, even rustend — komen daar loodrecht

Aan 't „dompen”. De „krukken” zijn duidelijk te zien.

op andere lijnen. En dan wordt de turf gesneden.

„Waarmee?”

„Met 'n karretje.” Hij haalt het werktuig 't ligt een eind verder klaar. Een lange stok natuurlijk; daar onderaan twee kleine, breede ijzeren wieltjes en om de as die deze verbindt een lang, scherp, flauwgebogen mes. Dat wordt in het veen gezet aan het begin van een der pas geteekende lijnen, Rink duwt, de wieltjes rollen, het mes snijdt . . .

En dan wordt de turf — „bagger” heet dit soort — losgemaakt en te drogen gezet

Rink was met z'n instrument weer aan 't werk getogen en liep in de richting van ons af.

Wij keerden terug — maar langs den anderen kant.

We hadden nu de achterkant van de plaats bereikt; vóór ons strekte zich het nog ongerepte hoogveen uit. Een onafzienbare vlakte — het spichtige gras wiegelend in den zachten wind. De regen had opgehouden, maar de lucht was vochtig en de wolken dreeven laag . . . Het kon ieder oogenblik opnieuw beginnen.

Eénzaam was het hier . . .

Achter ons de turfgraverij: zwart land, turfbulten, 'n wijk, 'n schip — hier en daar een arbeider; soms twee, drie bij elkaar In de verte de loscomobiel — stil nu, want ze was stopgezet Zaterdag!

Vóór ons de verlaten vlakte

We volgden een pad, dat langs den rand liep — verwijderden ons steeds meer van de bedrijvigheid van zoeven. En dan probeer je je te realiseren, hoe het hier vroeger geweest is . . . je wenscht je de fantasie van Hofdijk en de kennis van Dr. Holwerda en . . . en . . . je verliest je hoe langer hoe meer in het verleden.

„Kijk daar eens!” M'n vriend wees ergens naar. Ik zag het: d'r lag, spoor (of symbool?) van onze beschaving, tusschen 'n paar pollen gras een lekke

Het „afschrijven”. De „trip” is aan den linkervoet duidelijk te zien.

klomp, waarvan de gebarsten kap door middel van een roestig ijzerdraadje werd bijeengehouden:

Weg Hofdijk en Holwerda — weg Kelten en Germanen — weg bosschen en oerossen: we hebben hier land, waar de moderne ondernemer met moderne machines en georganiseerde arbeiders een omvangrijk bedrijf sticht; waar de eenzame, onproductieve — toch zoo aantrekkelijke — venen worden verandert in vruchtbare landen met rechte vaarten en rechte wegen, waarlangs huizen en winkels en scholen en kerken . . .

Langs 'n wijk kwamen we terug.

Over het veen zagen we de meeste arbeiders huis-toe gaan — alleen vlák bij de wijk blééf er een bezig met turfsteken. Met gelijkmatigen zwaai legde

hij telkens de gestoken turf op zijn kruiwagen . . .

Toen wij voorbijkwamen groette hij even — werkte dadelijk weer door.

„Dáár woont-ie”, wees m'n vriend. 'n Schuit, die in de wijk lag. 'n Kleine tjalk.

„'s Zomers graven — 's winters turf varen,” verklaarde hij verder. „'t Is een ijverige kerel, da's vast.”

Vlak bij de schuit keek ik geïnteresseerd naar deze drijvende woning van een man, die in 't veen zelfs den Zaterdag-ochtend werkte. 'n Vrouw op het achterdek, was aan 't boenen.

Op 'n plank aan de voorplecht stond

de naam: „Arbeid en Welvaart”.

En plotseling sloeg het me, hoe juist die naam was . . .

Arbeid — de veenkoloniaal ziet er niet tegen op. 'n Stug, stoer volk van harde werkers vind je hier . . . Maar niet òm den arbeid, 't gaat om de welvaart . . . Die zullen ze dwingen, door hun arbeid . . . Maar de arbeid voorop . . . Arbeid en Welvaart . . .

Toen we terugreden keek ik met verdubbelde interesse naar alles wat in de reeds ontgonnen en gecultiveerde veenkoloniën daarvan getuigde.

KERSTGEDACHTEN

De donkre wolken trekken
voorbij mijn raam en gaan
met angst en smart belaan
de grauwe kim bedekken.

De nacht komt en het duister
daalt neder op de stad.
De wind speelt met een blad.
De boomen staan ontlusterd.

Nu zou toch aan den hemel
een ster te fonklen staan?
Een licht moest opengaan
boven al 't stergewemel.

Nu moest toch blijdschap beven
diep in mijn donker hart?
O Kind om zooveel smart
der menschen prijsgegeven!

Wie ben ik, dat ik vragen
dorst naar Uw lichte lach?
Moeder — dat ik Uw Zoon mag
in mijn armen dragen.

De donkre wolken trekken
over mijn leven heen.
O Kind, gij kunt alleen
de hemel mij ontdekken.

JAN H. DE GROOT